

BÁNKI Éva

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Régi Magyar Irodalom Tanszék
Budapest, Magyarország
eva.banki@gmail.com
ORCID 0009-0002-8966-5967

A ROMA SZÁRMAZÁSÚ SZEREPLŐK ÉLETSTRATÉGIÁI ÉS NARRATÍV FUNKCIÓI TAR SÁNDOR NOVELLACIKLUSÁBAN

A mi utcánk

**Životne strategije i narativne funkcije junaka romskog porekla
u novelističkom ciklusu Šandora Tara**

(A mi utcánk [Naš sokak])

**Life Strategies and Narrative Functions of Roma Characters
in Sándor Tar's Short Story Cycle**

(A mi utcánk [Our Street])

Nem könnyű műfajilag besorolni Tar Sándor *A mi utcánk*ját. A nevezetes novellaciklus minden egyes története reflektál a korábbiakra, és gazdagítja az ezután következőt, így a széthulló magyar társadalom keresztmetszetét megismerve egyre több emlékezetes karaktert és életstratégiát ismerhetünk meg. A szocializmus bukása és az 1989-es rendszerváltás következtében a Görbe utcában legtöbben elvesztették a munkájukat és az önbecsülésüket. Az elemzők vizsgálták már a paraszti és munkásszármazású szereplők életstratégiáját és választásait, de a Görbe utca roma származású lakosai (Harap Sanyi, Sóvágó Lajos, Rozika, Ocsenás, Dezsőke) nem sok figyelmet kaptak. Ez a tanulmány a roma asszimiláció példáit vizsgálja a novellaciklusban, kitérve az egyes szereplők (különösen Ocsenás) narratív funkcióira is.

Kulcsszavak: novellaciklus, rendszerváltás, roma, nosztalgia, nomád

Bevezető

Többen tekintették már a szociografikus irodalom mesterművének Tar Sándor a kilencvenes évek első felében folytatásokban közölt, majd 1995-ben könyv formában megjelent *A mi utcánkját* (Angyalosi 2004, 119–124; Bányai 1996, 72–74; Keresztury 1996, 196–198; Szilágyi 2006; Benke 2015; Deczki 2013, 11–19; 2018, 279–285; 2022, 305–324). A rendszerváltó vidéki társadalom tükrének tartott novellafüzért mindeddig még nem vizsgálták a roma szereplők, a roma asszimiláció nézőpontjából.

Az utca legtöbb lakója majdnem azonos életutat jár be. Ifjú éveikben felszívja őket a szocialista nagyipar, a rendszerváltást követően elvesztik a munkájukat, visszatérnek a faluba, de ott szembesülnek azzal, hogy nincs igény a paraszti munkára (sem), így aztán faluszelei alkoholistákként vegetálnak. Az utcában élnek „rendes cigányok” is (Harap Sanyi és Sóvágó Lajos családja), az ő élet-történetük hasonló a nem-roma, paraszti származású utcalakókhoz: fiatalon beszippantotta őket a szocialista gyáripár, a rendszerváltást követően ők is utcára kerültek. Az élettörténetük hasonló, de jövőképük, nosztalgiáik, túlélési stratégiáik különböznek.

A Görbe utca egymással oly szenvedéllyel kommunikáló lakói természetesen számontartják egymás származását is. Hisz a kocsmában, a Misi presszóban vagy Piroska néni bögrecsárdájában semmi sem tabu: se a szex, se az erőszak, se a politika, se a halál, se a család. A „cigány” szó csak a tiszteletes szemében elmarasztaló értékítélet: „Végső Márton tiszteletes szerint olyanok itt az emberek, mint a cigányok” (Tar 2017, 193). Erre a dehonesztáló megjegyzésre akkor kerül sor, mikor a Vida fiú temetési menete megáll a Misi presszónál. Az egyik szomszéd nem is késlekedik a válasszal: „van itt mindenkiben egy vágás, mondta Dorogi, tán még magában is, és akkor”, feleli közömbösen. De mit jelenthet a *vágás* az utcabeliek szóhasználatában? Talán nem szükségképpen származást, hanem inkább kitaszítottságot, osztályhelyzetet, ellenvilághoz tartozást.

A roma asszimiláció példái

A Görbe utca két groteszken tragikus sorsú, cigányként nevesített férfiszerelője, Harap Sanyi és Sóvágó Lajos asszimilálódni, nem a lecsúszot-takhoz akart tartozni a múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiben. Ez a törekvés egészen nevetségesnek tűnhet a rendszerváltás utáni történések fényében, mikor is *mindenkiből*, a vidéki magyar munkásosztályból és parasztságból egyformán *senki* lett („Olyan ez az utca, mint egy szemétlerakó hely vagy egy temető, mondta egyszer Dorogi a kocsmában” [Tar 2017, 229]). Harap Sanyi és Sóvágó

Lajos görcsös igyekezete, hogy folyamatos munkával, megfelelni akarással kiérdemeljék az „odatartozást”, ma már egészen abszurd a szemünkben. A Görbe utca lakóit többször hatalmába keríti a halálvágy (Doroginé Mancika egyszer ki is fekszik a sínekre), de csak Harap Sanyi és Sóvágó Lajos, az ún. „rendes cigányok” családjára jellemző az öngyilkosság. Sóvágó Lajos apja öngyilkos lett. Az elbeszélés jelen idejében Harap Sanyi épp kötelet keres (de nem talál).

Sóvágó Lajos és Harap Sanyi épp görcsös alkalmazkodni vágyásuk miatt „furi” emberek, ők semmiképp sem tartoznak az utca Misi kocsmában gyülekező elitjébe. Sóvágó hajdan üzemi tűzoltóként fontoskodott, Harap Sanyi meg örökös harsány bizonyítási vágyával (élete álma volt, hogy ő is „kiprivatizálhasson” a munkahelyéről egy íróasztalt) tette magát nevetségessé. De mind a ketten – a többi szereplőhöz hasonlóan – végigdolgozták az egész életüket. És maguk sem értik, miért nincs már rájuk a kilencvenes évek elején szükség.

Rozikára, a Görbe utcában élő prostituáltra viszont szükség van. A „mi fiunk” édesanyját (hiszen senki sem tudja, ki lehet Dezsőke édesapja) mindenki szereti. Vagyis a férfiak szeretik, a nők irigylik. Ám Dezsőkének, az utcában csellengő nagykamasznak, a „mi fiunknak” már semmilyen jövője vagy helye nincsen. Néha bebuszozik a nagyvárosba, néha *saját* édesapát akar szerezni magának. Ellopja anyja „csodatevő érmét”, az ezüstpénzt – remélve, hogy ezután majd mindenki őt fogja szeretni –, de mikor azt a szájába veszi, „nem érez semmit”. Anyja személyes varázsát és integritását képtelen kisajátítani vagy örökölni.

Egy közösségben, ahol nincs semmiféle jövő, a múlt könnyen felértékelődhet. Végső Márton tiszteletes egy „ásatás” apropóján ismerkedik meg alaposabban a Görbe utca lakóival: a falu múltját kutatva turkál az utcát szegélyező árokban. No de miféle történelmi emlékek rejtőzhetnek a Görbe utca befejezetlenül rohadó házai alatt? „A tiszteletes úr pedig biztos benne, hogy itt valahol avar kori sírok vannak, római kori emlékek...” (Tar 2017, 47.)

A roma szereplők viszont egy egészen másféle múltba álmodják vissza magukat. Rozika elalvás előtt a fiának egy időtlenségbe merült csodálatos nyárról beszél: „halkan dűnnyögve, énekelve az alkonyról, napról, tűzről, nyárfás rétről, ahol meztelenül fürödtek a lányok, neki egy kislány hordta a vizet, aztán leült arrébb, és őt nézte” (Tar 2017, 242). Ezt az emlékképet nem is tarthatjuk egészen irreálisnak, de nagyon jellemző, hogy se Rozika, se Dezső nem akarja elhagyni a Görbe utcát. A csodálatos alkony és a közös fürdés már csak ábránd.

Ennél jóval zavarba ejtőbb és szürreálisabb a szerencsétlen sorsú tűzoltó, Sóvágó Lajos utolsó „utazása”. Mikor Lajos édesapja öngyilkos lesz, a Misi presszó vendégei már biztosak abban, hogy Lajost elviszi a mentő, a kórházból pedig „nemigen jön haza egyhamar”. De a mentőautó helyett egyszer csak tíz felcicomázott szekér érkezik a Görbe utcába.

Gyönyörű, kövér asszonyok ültek minden szekéren, viruló, merész arcú lányok, fiúk, nagy bajszú idősebbek, gyerekek is, nagy zsvajjal, a szekér alatt kutyák vakaróztak [...], már zene is szólt, virágok lógtak a szekerek oldalán, táncoltak, énekeltek mellette, Lajos meg fent ült az egyik bakon, mint egy király, és boldogan nevetett. A menet egyre csodásabb lesz: [...] színes lámpákat gyújtottak, Vereslaci szivárványt látott felettük, és azt mondta, menne ő is. Sudák is. Mérő Lajos is felállt nagy nehezen, és mentünk volna már mindnyájan, az egész utca, bárhova, de nekünk már késő (Tar 2017, 163–64).

Ez a fejezet – jellemzően – a *Néha úgy elmennénk* címet viseli.

Mi annak a realitása, hogy valaki virágfüzerekkel ékesített vándorcigánykaravánt láthatott a kilencvenes években? Éltek-e még Magyarországon vándorcigányok akkoriban? Vagy ez a felvonulás inkább egy menyegzői menetre emlékeztet? De Sóvágó Lajos, a szerencsétlen (és amúgy meglehetősen sötán) tűzoltó nem vőlegénye senkinek. A Görbe utca lakóit megbűvölő csodálatos menet – a cirkuszhoz hasonlóan, amivel Rozika érkezik a faluba – a mágikus realizmus alapművének, a *Száz év magánynak* a Macondo mindennapjait felkavaró cigánykaravánjait is megidézi. Egy teljesen zárt közösségben, ahonnan nincs hova menni vagy menekülni – a Görbe utca minden értelemben *zsákutca* – a vándorlás és az utazás mesébe illő dolog, amolyan varázslat.

A nomádság iránti folytonos vágyakozást interpretálhatjuk az utcabéliek elmaradottságának, „lesüllyedésének” jeleként, hiszen a kilencvenes évek elején a „faluszéli utca atavisztikus zárvánnyá válik, ahol megreked az idő, ahol nem a felvilágosodás, hanem a fokozatos elsötétedés jellemző...” (Deczki 2022, 319).

A *mi utcánk* lakói amúgy hajlamosak a véletleneket is (a Vida bácsi háza fölött köröző madarat, a váratlanul megkerült fekete lovat) amolyan „csodás valónak” tekinteni. De ez a délibábos menet majdnem olyan abszurd és irreális, mint a lelkész által az Észak-Alföldön (Debrecen környékén!) keresett római romok. Amolyan mítosz. Vagy inkább ábránd. (De kulturálisan, lelkileg mégis csak megalapozott ábránd.)

A valószínű és a valószínűtlen határait összemosó, a „majdnem-csodás” elemekkel való folytonos játék miatt is nehéz Tart szabályos realistának tekinteni. Ám *A mi utcánkban* azért megtaláljuk a nyomát a tipizálásnak. Nemcsak a Vida apa és a Vida fiú alakjára gondolok (a „fiú” – akinek a halála szinte kettévágja a ciklust – az egyetlen szereplő, akinek a gondolatait nem ismerjük meg). Béres Bálint és Végső Márton osztályának, a kelet-magyarországi parasztság és református értelmiség igen árnyaltan, részletezően ábrázolt képviselője. Hozzájuk hasonlóan az utolsó előtti fejezetben felbukkanó Ocsenás is beszélő nevet („miatyánk”) visel.

Érdekes és kevésbé elemzett sajátosága *A mi utcánk*nak, hogy a meglehetősen hasonló sorsú szereplőket mindig eltérő „szögből”, mindig más funkcióban látjuk. Vannak közöttük egyszerű epizódfigurák (Harap Sanyi, Sóvágó), árnyaltan, realista módon megformált „típusok”, ezek közül többen, mint Vida bácsi is, játszhatnak egyfajta rezonőr-szerepet is. Egyes szereplők, mint a szótlanul szenvedő Vida fiú kaphatnak biblikus-szimbolikus jelentést, emellett léteznek olyan figurák is, akiknek a megjelenése a novellacikluson belül hangsúlyváltást eredményez. A meglehetősen későn (a novellafüzér utolsó harmadában) felbukkanó Ocsenást ilyen figurának kell tartanunk.

Ocsenás egyáltalán nem olyan egysíkú, reflexióra képtelen, leegyszerűsített, már-már karikatúraszerűen groteszk („furi”) szereplő, mint Harap Sanyi vagy Sóvágó. Ő nem „hazatér”, hanem kívülről, egy nagyvárosból érkezik *A mi utcánk* világába. Az elbeszélő csak a fizimiskája alapján („le se tagadhatná, hogy cigány” [Tar 2017, 204]) sejteti, ámde más szereplőkkel nem mondatja ki cigány származását. Ocsenás asszimilációs törekvéseit meglehetősen sokáig siker koronázta: munkahelyén, a kórházban, ahol beteghordó volt, megbecsülték, és közben nejével, Edittel élvezhette egy nagyvárosi panellakás „áldásait”. Beilleszkedett ember – aki érzelmileg mégsem volt képes a késő Kádár- vagy rendszerváltás kori Magyarország érzelmi valóságába beilleszkedni – szándékosan kilóg a sorból. A kórházban haldokló asszonyokat általa kotyvasztott vodkával itatja, a felesége ridegségét nehezen viseli.

Nem vesztésként érkezik a Görbe utcába, hanem „kipihenni” élete fáradalmait. Ehhez képest hihetetlen energiával nyüzsög, „néhány nap múlva már mindenütt jelen volt, az utca teljes hosszában és szinte mindig” (Tar 2017, 213). Állandóan siet, mindenhol mindenkinek segít, Mérő Lajos azt gyanítja, „hogy Ocsenásék többen is vannak, és mind egyforma” (Tar 2017, 214). Ocsenással végre egy gazdagabb nyelvi világ (ha tetszik, tágasabb emlékezet) érkezik a Görbe utcába. A hajdani beteghordó ugyanis rengeteg kuplét, nótát, mozgalmi dalt tud – és *kelmednek* szólítja a lakókat –, bár a Béresnek dúdolt nóta (*Sej-haj, szénaszál, a madár is odaszáll*) eredetijére sehol sem bukkantam rá.

Ocsenás vonzódása a Görbe utcához esztétikai és erotikus természetű, mint a másik „idegené”, a lelkészé, csak ezt ő nem is próbálja megvetéssel vagy pironkodással álcázni. Ocsenás nem Rozikába szeret bele, hanem Béres szülötött feleségébe, a magatehetetlen Magdikába.

Ocsenás szerette a beteg asszonyokat, mert a kór finommá tette őket, arcuk, bőrük kisimult a betegség, a láz nyomán, gyengék voltak, elesettek, mozdulataik erőtlenek, lágyak, olyan nőiesen szépek, amint elomlottak a nyirkos lepedőkön, ezeken a szeszélyesen gyűrt drapériákon, átmele-

gedett párnákba süllyedve, mint azokon a barnás színű, régi képeken. Vagy ernyedt, kimerült testükből ideges katétercsövek futottak az ágy alá, sejtelmes folyadékokkal teli zacskókba... (Tar 2017, 224).

Különös, de Ocsenás *fin de siècle-érzékenysége* megidézi az arisztokratikus nőeszményt is. Itt, a Görbe utcában is csontsoványra fogyott, nehezen pihegő, rákos asszonyokról álmodozik. A pusztuló világok „bája” Ocsenást megigézi és elbűvöli. A *mi utcánk*, a benne megmutatkozó öntörvényű világ hadat üzen a szexuális meghittségről vagy akár saját testünkről alkotott szokásos elképzeléseinknek és – talán – a 19. század mindent élesen szétválasztó fogalmainak is (Bánki 2021, 247). Hiszen a Görbe utca nemcsak borzalmas, hanem minden „rettenetével” együtt szép is.

Ocsenás szexuális vonzalmainak meglehetősen hosszas ecsetelése megelőzi a legutolsó fejezetet, az *Ezüstpénzt*, a másik roma szereplő, Rozika szexuális „csáberejének” bemutatását és a talizmánként szolgáló nyaklánc megszerzéséért folytatott küzdelmet. Elégge meglepő, hogy az erotikus és mágikus motívumok nem a ciklus elején, hanem a végén jelennek meg, talán egy ilyenfajta csavarral is árnyalva a kelet-európai nyomorúságról kialakított szokványos elképzeléseinket.

A Görbe utca időben és térben zárt világ, nincs érdemleges múltja, nincs semmilyen jövője, elmenekülni lehetetlen belőle. A kilátástalanság, mélyszegénység és totális reményvesztettség mégis megteremt valamiféle bázisdemokráciára emlékeztető viszonyrendszert (Benke 2015), a „szegények sorközösségét”, ahol az etnikai különbségek nem jelentenek valódi választóvonalat. A roma és nem-roma szereplőket nem az osztály- vagy vagyoni helyzet, hanem a múlthoz való viszony, a nosztalgia különbözteti meg. Végső Márton tiszteletes és Vida bácsi, ha bizonytalanul és homályosan is, de könnyen kronologizálható történelmi korszakokban gondolkodnak (Kádár-kor, rómaiak, avarok stb.), míg a roma prostituált, Rozika számára a múlt egyfajta elveszett paradicsom, véget nem érő fürdőzés és tavasz. De ő maga is lehetetlennek tartja, hogy megtalálja az „övéit” és velük együtt az elveszett ártatlanságát és boldogságát. És mégis, ezek a cigány kultúrából származó, nomád vándorláshoz fűződő képzetek alakítják az utcában lakó nem-romák, munkás vagy paraszti gyökerű lecsúszottak vágyait. Ilyenfajta nosztalgia fejeződik ki a novellaciklus leginkább mágikus realista mozzanatában, a cigánykaraván látomásában. A Görbe utca lakói – a rendszerváltást követően! – nem a 20–21. századba, hanem a történelem előtti vagy a történelmen kívüli időkbe álmodják magukat.

Kilátástalan helyzetükért a nem-romák többnyire az „államot”, a „pártokat” vagy az „ügyeskedőket” okolják, a tiszteletes pedig morálteológiai érvekkel magyarázza az utcalakók helyzetének kilátástalanságát. Ám a Görbe utca

nemcsak egy lecsúszottakkal teli, faluszéli zsákutca, hanem a csábítás fészke, a „bűverejű” Rozika birodalma is. És nem Rozika az egyetlen, akinek nem tudnak ellenállni a férfiak. Nagy Jenő, Sudák, Tarcsai (a Misi presszó jövődő tulajdonosa) is „benőszülnek” az utcába. A kilátástalanságnak és romlottságnak van egyfajta erotikus vonzereje, ezt a Béres szélütött feleségébe szerelmes Ocsenás éli át a legmélyebben. Ocsenást, a bohókás roma beteghordót a szerző csak az utolsó fejezetekben lépteti fel, az ő nézőpontja tehát meglehetősen későn épül be *A mi utcánk* értékrendjébe; azt is mondhatjuk, hogy a karakteres szociografikus szemlélet csak a novellaciklus legvégén egészül ki ezzel a hangsúlyosan esztétikai befogadói attitűddel. De a legvégén azért kiegészül. *A mi utcánk* világa csak Ocsenással és Rozika „talizmánjával” lehet teljes.

Irodalom

- Angyalosi Gergely. 2004. Könnyek és röhögés: Tar Sándor: *A mi utcánk*. In *Romtalanítás: Kritikák, esszék, tanulmányok*. 119–124. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Bánki Éva. 2021. Bűn és kegyelem Tar Sándor rendszerváltás utáni prózájában. In *Meghitt Bábelek*, szerk. Horváth Csaba. 227–268. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Bányai János. 1996. *A mi utcánkból jöttek*. *Híd* 60 (1): 72–74.
- Benke András. 2015. Történetek a mi utcánkból I. Tar Sándor prózapoétikája – a realizmuson túl. *Új szem* <https://ujszem.org/2015/10/30/tortenetek-a-mi-utcankbol-1-resz/> (2025. ápr. 5.)
- Deczki Sarolta. 2013. A mi országunk – Tar Sándor és a szociográfia. In *Az érzékiség dicsérete*. 11–19. Budapest: Kalligram Kiadó.
- Deczki Sarolta. 2018. A kizökkent utca: Tar Sándor: *A mi utcánk*. In *Töredékes dialektika*, szerk. Bartha Judit – Gyenge Zoltán. 279–285. Budapest: L'Harmattan.
- Deczki Sarolta. 2022. *Tar Sándor*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Keresztury Tibor. 1996. Nekünk már késő: Tar Sándor: *A mi utcánk*. *Jelenkor* 39 (2): 196–198.
- Szilágyi Márton. 2006. Túl a reményen. *Ex Symposion*. https://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=tul-a-remenyen_1357 (2025. ápr. 5.)
- Tar Sándor. 2017. *A mi utcánk*. Budapest: Magvető.

Eva BANKI

**ŽIVOTNE STRATEGIJE I NARATIVNE FUNKCIJE JUNAKA
ROMSKOG POREKLA U NOVELISTIČKOM CIKLUSU
ŠANDORA TARA**

(A mi utcánk [Naš sokak])

Nije lako odrediti po žanru *Naš sokak* Šandora Tara. Svaka priča iz ovog poznatog ciklusa kratkih priča upućuje na prethodne i obogaćuje sledeću, tako da se, paralelno sa upoznavanjem preseka mađarskog društva u vreme krize, suočavamo sa sve više upečatljivih likova i životnih strategija. Kao rezultat raspada socijalizma i promene režima 1989. godine, većina žitelja Krivudavog sokaka izgubila je posao i samopoštovanje. Mada su životne strategije i izbori junaka seljačkog i radničkog porekla već više puta analizirani, onima sa romskim poreklom (Šanji Harap, Lajoš Šovago, Rozika, Očenaš, Dežeke) nije poklonjena veća pažnja. Ova studija ispituje primere asimilacije Roma u pomenutom ciklusu, obuhvatajući i narativne funkcije pojedinih likova (posebno Očenaša).

Ključne reči: ciklus kratkih priča, promena režima, Romi, nostalgija, nomadski

Éva BÁNKI

**LIFE STRATEGIES AND NARRATIVE FUNCTIONS OF ROMA
CHARACTERS IN SÁNDOR TAR'S SHORT STORY CYCLE**

(A mi utcánk [Our Street])

It is difficult to classify Sándor Tar's *A mi utcánk [Our Street]* by genre. Each story in this remarkable short story cycle reflects on and extends the next, whereby a gallery of memorable characters and life strategies emerge to reveal even more, an incisive portrait of a disintegrating Hungarian society. As a result of the demise of communism and the 1989 regime change, most people lost their jobs and self-respect. Although characters of peasant and working-class origin have been widely analysed in the past, the Roma residents (Harap Sanyi, Sóvágó Lajos, Rozika, Ocsenás, Dezsőke) of Crooked Street (Görbe utca) have not received much attention. This study, therefore, examines examples of Roma assimilation in the short story cycle, also addressing the narrative functions of various individual characters (especially Ocsenás).

Keywords: short story cycle, regime change, the Roma, nostalgia, nomadic